

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Kodyfikacja ortografii czeskiego języka narodowego

Author: Dariusz Tkaczewski

Citation style: Tkaczewski Dariusz. (1997). Kodyfikacja ortografii czeskiego języka narodowego. W: E. Tokarz (red.), "Język wobec przemian kultury" (S. 107-118). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Dariusz Tkaczewski

Kodyfikacja ortografii czeskiego języka narodowego

Do najcenniejszych skarbów, wyróżników i osiągnięć danego narodu bez wątpienia należy zaliczyć jego język. Społeczeństwa dbają o swe odziedziczone narzędzie porozumiewania się, strzegąc jego roli, znaczenia i poprawności. W nowoczesnych państwach narodowych — unitarnych czy federacyjnych — sprawy języka narodowego (języków narodowych) określają konstytucje lub specjalne ustawy językowe. Nie skonsultowane społecznie unormowania prawne dotyczące języka często prowadzą do niezadowolenia społecznego, nierzadko przeradzającego się w niepokoje czy też groźby secesji innych językowo dzielnic kraju lub wojny; za przykład mogą służyć: językowy spór walońsko-frankoński w Belgii, kontrowersje słowacko-węgierskie związane z nową ustawą językową Republiki Słowackiej¹ czy „rozpad” języka serbsko-chorwackiego. Wspomniane

¹ Jedną z symptomatycznych i trafnych opinii wygłosił Martin M. Šimečka, słowacki prozaik i eseista, długoletni działacz opozycji demokratycznej, podczas „aksamitnej rewolucji” współzałożyciel ruchu Społecznego Przeciw Przemocy: „Słowacka konstytucja zaczyna się od słów: »My, naród słowacki...« Te słowa są kluczem do pojęcia »konstytucyjny nacjonalizm«, związanym zwłaszcza z państwami byłej Jugosławii. Ustawa o języku państwowym, którą słowacki Parlament przyjął w listopadzie ub.r., potwierdza tezę, że i nasze państwo od początku było pomyślane jako kraj obywateli dwóch kategorii: Słowaków i innych. Sama ustawa językowa jest tak śmieszna z powodu swej stylistyki i zawartych w niej sprzeczności, że jestem ostatnim człowiekiem, który obawiałby się wykorzystania jej jako narzędzia do ograniczenia wolności słowa. Jej niebezpieczeństwo polega na czymś innym. To pierwsza ideologiczna ustawa od listopada 1989 r. Stanowi zarazem pierwszy krok ku organizowanej przez państwo przemocy, której motywem jest nacjonalizm. Za tą ustawą muszą pójść następne, więc ten marsz już się rozpoczął.” — „Gazeta Wyborcza” z 17–18. 02. 1996, s. 15.

problemy nie występują w państwach jednonarodowych, takich jak Polska; sprawa komplikuje się znacznie w wypadku państw wielonarodowych, federacyjnych bez wyraźnych podziałów etniczno-terytorialnych lub etnicznie i historycznie ukształtowanych granic republik narodowych, jak miało to miejsce w byłej Jugosławii, gdzie granice republik tworzone sztucznie lub wielokrotnie zmieniano w wyniku kolejnych wojen. W Europie na szczęście większość państw „dopracowała się” wzorcowych przepisów językowych, dostosowując je do uwarunkowań narodowych (narodowościowych), by wymienić tu Finlandię czy Szwajcarię. Do końca 1992 r. dobrze funkcjonowały konstytucyjne zapisy o równości języka czeskiego i słowackiego, dwóch językach urzędowych Czesko-Słowackiej Republiki Federacyjnej, chociaż nieformalnie i zwyczajowo język czeski był dominujący w federacji. Po rozpadzie C-SRF obie republiki narodowe przyjęły w swych konstytucjach nowe unormowania (odpowiednie artykuły ustaw zasadniczych), których dopełnieniem stały się ustawy językowe.

Drugim etapem ochrony i jednocześnie troski o język narodowy jako dziedzictwo kulturowe każdego narodu jest skodyfikowanie go i ustalenie norm standardowego języka literackiego (a dalej jego potocznych wersji), aby przynajmniej taki wzorzec określał poprawność treściowo-formalną. Chodzi o to, by młodzi obywatele przyswajający sobie „narodowy kod” mieli wzorcowy przewodnik². W wypadku „języków starszych” kodyfikacje takie musiały być powtarzane, bądź modyfikowane wielokrotnie. Język narodowy znacznie zmieniał się na przestrzeni dziejów — jego stan związany był przecież z losami danej nacji, przełomy historyczne i wybitni współcześni odbijali swe piętno na jego formie. Język jest bowiem zjawiskiem społecznym, gdyż służy społeczeństwu. Naród jako całość społeczna jest jednak bardzo zróżnicowany, a taka różnorodność poszczególnych grup socjalnych oraz jednostek odbija się również na stosunku do języka narodowego, stąd często większą uwagę zwraca się na poglądy nie całości, lecz pewnej dominującej grupy — raz jednej, raz drugiej, innym razem trzeciej... Kodyfikatorzy muszą pamiętać o tych różnicach, ponieważ normy są przeznaczone dla zwykłych użytkowników języka, dla wszystkich. Doświadczenia historyczne i współczesne wyraźnie wskazują, że podczas kodyfikacji konieczne trzeba znaleźć mądry i wyważony kompromis, uwzględniający podstawowe warunki jak najlepszej komunikacji językowej członków społeczeństwa.

Prężny język narodowy — jakimi są polski i czeski — zazwyczaj reagował optymalnie na potrzeby użytkowników, podlegał twórczej obróbce i ewolucji. Proces ten przeważnie owocował epokowymi dziełami językoznawczymi (grama-

² Dla młodych Polaków słownik ortograficzny „pod ręką” i uczenie się na pamięć pewnych reguł gramatycznych to chleb powszedni, zwłaszcza w młodszych klasach szkoły podstawowej — wynika to poniekąd z fonetycznego „niedbalstwa” wcześniejszych pokoleń rodaków, dla których w praktycznej wymowie *h* i *ch* oraz *ž* i *rz* to te same dźwięki. W lepszej sytuacji są młodzi Czeši, którzy powyższe różnice (*h/ch* i *ž/r*) słyszą i wymawiają; dla nich problemem staje się z kolei iloczasy i pisownia wyrazów obcego pochodzenia. No cóż, każdy w szkole podstawowej ma „swoje piekło”...

tyki i ortografii) oraz słownikami języka narodowego lub słownikami przekładowymi. Współcześnie modyfikacji norm językowych (w tym zasad pisowni) dokonuje się średnio co 20—30 lat, chociaż specyficzne warunki mogą wymusić krótszy okres. Takim determinantem w warunkach czeskich był upadek systemu totalitarnego, pewnego rodzaju rewolucja kulturowa i wpływ dominujących w świecie kultur (amerykańskiej i anglosaskiej). Humanistyczne tradycje i wkład w kulturę europejską stanowią dobry punkt wyjścia, ale to za mało. Czesi jako mały naród europejski, sąsiadujący z silnymi i wpływowymi kulturowo narodami, muszą szczególnie dbać o swój język.

Rok 1993 przyniósł kolejną nowelizację *Zasad ortografii języka czeskiego* (*Pravidel českého pravopisu*³), ósmą⁴ od 1902 r. Grono wybitnych bohemistów czeskich postulowało wprowadzenie zmian do dotychczas obowiązujących *Zasad*, dostosowujących ortografię współczesnej czeszczyzny (szczególnie wydań szkolnych) do wymogów czasów oraz oczekiwań użytkowników, zwłaszcza powszechnego uzusu. Ostatnia modyfikacja czeskiej ortografii spotkała się z uwagami specjalistów i szerokim odzewem społecznym. Kontrowersje wokół nowych *Pravidel* były uzasadnione, a nawet wymusiły wycofanie się Ministerstwa Szkolnictwa, Młodzieży i Wychowania Fizycznego RCz z wcześniejszej decyzji o wprowadzeniu zmodyfikowanej ortografii do szkół; decyzję tę odłożono na rok. Rozporządzeniem ministra szkolnictwa z lipca 1994 r. w roku szkolnym 1994/1995 w czeskim systemie edukacyjnym oraz jako standard kulturowy zaczęły obowiązywać nowe *Pravidla českého pravopisu* wraz z *Dodatkem*.

Mówiąc o nowych *Zasadach* czeskiej ortografii, kilka zdań warto poświęcić historii i tradycjom kodyfikacyjnym czeskiego języka literackiego. Pewien wzorcowy standard języka wyznaczały historyczne dzieła literackie, stanowiące niejednokrotnie ortograficzny wzorzec. Pierwsze pisemne wypowiedzi w języku czeskim sięgają XIII w., są to zazwyczaj krótkie zdania w księgach ziemskich⁵ o prostej ortografii, nie uwzględniającej długich i krótkich samogłosek oraz twardych i miękkich spółgłosek. Ówczesne łacińskie dokumenty zawierają pojedyncze czeskie słowa (*bohemika*)⁶ oraz czeskie dopiski (*glosy*). W zabytkach w języku czeskim z późniejszego okresu (*Kunhutina modlitba*, *Ostrovská píseň*) pojawiają się pierwsze znaki tzw. pisowni ligaturowej: *cz* = *c/č*, *chz* = *č*, *S* = *s*,

³ Dalej używać będę skróconych nazw synonimicznych, np.: *Pravidla 1957*, *Pravidla 1993*, *Zasady*, *Ortografia* itp.

⁴ Dziewięć oficjalnych wydań *Pravidel českého pravopisu*: 1902, 1903, 1913, 1941, 1957, 1966, 1977, 1983 i 1993.

⁵ Jedno z najstarszych takich zdań pochodzi z listu fundacyjnego Kapituły Litomierzyckiej z początku XIII w. i brzmi we współczesnej transkrypcji: „Pavel dal pozemek v Ploškovicích a Vlach dal pozemek v Dolanech Bohu a svatému Štěpanu (= kostelu svatého Štěpána) se dvěma nevolniki, Bogučejou a Sedlatou.”

⁶ *Kronika Kosmasa*.

SS = š, s = ž, z = z/ž itd. Krokiem milowym dla czeskiego języka literackiego była działalność i twórczość piśmiennicza Jana Husa, który postulował oczyszczenie ówczesnej czeszczyzny z obcych słów, wprowadził złożone czasy przeszłe zamiast aorystu i imperfektum oraz zastąpił ligaturę „nowoczesnymi” diakrytami, oznaczającymi długość i miękkość spółgłoski⁷. Hus nowe zasady pisowni zamieścił w przełomowym dziele pt. *De orthographia Bohemica*. W roku 1468 wydrukowano w Pilźnie pierwszą książkę⁸ w języku czeskim. Wynalazek druku przyczynił się do szerszej popularyzacji czeskiego słowa pisanego. W roku 1533 w Náměšti na Moravě ukazała się gramatyka trzech autorów: Beneše Optáta, Petra Gzela i Václava Filomatesa, w której po raz pierwszy mówi się o czeskiej ortografii i konieczności jej kodyfikacji. Dotychczasowy wzorzec gramatyczny i stylistyczny *Bible kralická* z drugiej połowy XVI w. już nie wystarczy, a oparta na niej tzw. pisownia bratrská⁹ ulega dalszym modyfikacjom. Pierwszą nowocześnie i systematyczną gramatyką języka czeskiego jest *Grammaticae Bohemicae libri duo* (1603)¹⁰, której autorem był Vavřinec Benedikt z Nudožer¹¹.

Ewolucyjny rozwój czeszczyzny epoki renesansu przerwała klęska białogórska, a germanizacja, kontrreformacja i epoka „ciemna” sprowadziły pisany język czeski do roli języka ludowego. W okresie tym prawie zupełnie nie kodyfikowano ortografii ówczesnej czeszczyzny. Dopiero pod wpływem oświeceniowych reform Józefa II powoli odradzało się czeskie życie narodowe, a wraz z nim czeska kultura oraz, co najważniejsze, literatura i język. Do najwybitniejszych dziewiętnastowiecznych językoznawców-budzieli narodowych należy bez wątpienia twórca sławistyki Josef Dobrovský, autor wydanej w roku 1809 słynnej gramatyki *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache*, w której między innymi sprzeciwiał się używaniu protetycznego *v-*, wprowadził pisownię *i/y* według analogii. Po roku 1848 nastąpił dalszy rozwój czeskiego języka literackiego oraz prac nad jego normą. Na rynku wydawniczym pojawiły się purystyczne *brusy*¹², których autorzy czasami starali się przywrócić językowi literackiemu stan z epoki humanizmu, także w zakresie ortografii. W pracach

⁷ Jan Hus wprowadził dwa diakryty: *nabodeničko dlühě* i *nabodeničko krátké*, oraz pozostawił jeden znak ligaturowy — *ch*.

⁸ Wówczas też powstały bardzo zasłużone czeskie wydawnictwa Melantrich i Daniela Adama z Veleslavina.

⁹ Pisownia *bratrská* była stosowana do początków XIX w. Długość samogłosek w tej ortografii oznaczano kreszczką (podobnie jak u Husa), miękkość spółgłosek — haczykiem (oprócz *š* pisanego ligaturą *ff*). Po *c*, *z*, *s* i w spółniku *i* pisano *y* (np. *cyzý fyła*) dla oznaczenia szerokiej wymowy samogłoski *i*. Dyftongi *aj*, *ej* oznaczano *ay*, *ey*, głoskę *j* — literą *g*, litera *f* oznaczała samogłoskę *i* (np. *neymileyffj* = *nejmilejší*).

¹⁰ W dziele tym opisany jest stan języka ustalony w *Biblii Kralickiej*, wydanej w sześciu częściach w latach 1579–1593.

¹¹ Profesor Uniwersytetu Karola, Słowak z pochodzenia.

¹² Tak nazywano w XIX w. purystyczne podręczniki i poradniki hiperpoprawnego języka czeskiego — *matični Brus*.

tych przodowali zwłaszcza działacze Maticy české (J. J. Javůrek, V. Prasek, V. Zelený). Język literacki żył jednak swoim życiem, reagował na potrzeby użytkowników również na płaszczyźnie pisowni; został wzbogacony o pierwiastki ludowe i obcojęzyczne. Najwybitniejszym językoznawczym autorytetem końca XIX w. w dziedzinie czeskiej fonetyki i morfologii był Jan Gebauer, twórca kilku gramatyk czeskich (między innymi *Historická mluvnice česká*) oraz autor pierwszych oficjalnie zatwierdzonych zasad języka czeskiego — *Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví*, które ukazały się w 1902 r. Ten przełomowy rok stał się cezurą w sporach na temat zasad pisowni, które z mniejszym lub większym nasileniem trwają do dziś.

Powstanie niepodległego państwa czecho-słowackiego przyczyniło się do dalszego rozwoju języka literackiego i troski o niego; do lamusa odeszły *brusy*, a język ulega modernizacji i dostosowuje się do wymogów czasu także w zakresie ortografii. Duży wkład w ten proces ma czasopismo „Naše řeč”, ukazujące się od roku 1916. Z wielkim zainteresowaniem spotkały się zamieszczane na jego łamach artykuły Josefa Zubatého i jego ucznia Václava Ertla, którzy byli zwolennikami rozwoju języka, a nie konserwowania jego przestarzałej postaci. Poglądy często sprzeczne z linią wspomnianego czasopisma reprezentowali skupieni wokół powstałego w 1926 r. Pražského lingvistického kroužku światowej sławy językoznawcy strukturaliści (V. Mathesius, B. Havránek, M. Weingart, R. Jakobson), dla których jednak ortografia stanowiła marginalną dziedzinę zainteresowań.

Po drugiej wojnie światowej¹³ (w 1946 r.) powstał Ústav pro jazyk český ČSAV¹⁴, który opracowuje normy pisowni czeskiej oraz wydaje między innymi słowniki literackiego języka czeskiego (w tym ortograficzny). Współcześnie problemom bohemistycznym poświęcone są następujące periodyki: „Slovo a slovesnost”¹⁵, „Naše řeč” i „Listy filologické”, na łamach których często gości ortografia literackiego języka czeskiego.

Powróćmy jednak do wątpliwości opinii publicznej, które już od ponad 90 lat związane są z każdym nowym wydaniem *Pravidel českého pravopisu*. Można stwierdzić, że najwięcej kontrowersji w każdym kolejnym wydaniu *Pravidel* budziła pisownia przyswojonych wyrazów obcych. Autorzy dziewiętnastowiecz-

¹³ W protektoracie Czech i Moraw językiem urzędowym stał się niemiecki, czeszczyźnie zaś przypadła drugoplanowa rola języka potocznego.

¹⁴ W pracach Instytutu uczestniczyli przede wszystkim wybitni bohemiści z trzech ośrodków uniwersyteckich: Pragi, Brna i Olomuńca. Do najwybitniejszych powojennych i współczesnych językoznawców czeskich należą: Jaroslav Bauer, Jaromír Bělič, František Daneš, Miroslav Grepl, Karel Hausenblas, Bohuslav Havránek, Karel Horálek, Jaroslav Hubáček, Jiří Chloupek, Alois Jedlička, Milan Jelinek, Miroslav Komárek, František Kopečný, Josef Kurz, Vladimír Kyas, Arnošt Lamprecht, Edvard Lotko, Václav Mareš, Igor Němec, Petr Sgall, Vladimír Šmilauer, František Trávníček, Václav Vážný, Radoslav Večerka, Miloš Weingart i inni.

¹⁵ Pierwotnie czasopismo Pražského lingvistického kroužku.

nych podręczników i brusów mieli wykształcenie filozoficzne, władali łaciną, a niejednokrotnie i greką, swobodnie posługiwali się językiem niemieckim i często francuskim. Ówczesni użytkownicy czeszczyzny przyswoili sobie zalecane w dziewiętnastowiecznych brusach oryginalne obcojęzyczne zapisy zapożyczonych słów¹⁶. Gazety i czasopisma tego okresu nie korzystały jednak ze wspomnianych zaleceń; wyrazy obcego pochodzenia nieraz dostosowywano do czeskiej pisowni. Funkcjonowały różne graficzne wersje jednego (pierwotnie obcojęzycznego) „czeskiego już” wyrazu. J. Gebauer, autor pierwszych oficjalnych *Zasad* (1902), od samego początku był przeciwny administracyjnemu regulowaniu poprawności pisowni. W tym okresie bowiem ortografia czeszczyzny nie była dostatecznie ustalona i badacz postulował dwupostaciowość wzorca przez przyjęcie dubletów¹⁷. Pogląd Gebauera spotkał się z oporem mniej tolerancyjnych nauczycieli, gdyż nowe *Pravidla* przeznaczone były dla szkół. Z tego też względu w rok później ukazało się kolejne wydanie *Pravidel*, w którym autor próbował pogodzić racje wszystkich — z dubletów pozostały tylko formy uproszczone lub skrócone (*zasílatel*, *deník*). Kolejnym przełomowym wydaniem *Pravidel* była ich wersja z roku 1913 (ukazały się już po śmierci Gebauera). Autor zaproponował tu, by pozostawić w obcojęzycznych zapożyczeniach *s* wymawiane jako [z]: (*fysika*, *revise*, *fantasie*). Z tego powodu swe uwagi wystosowała Česká akademie. Na początku lat dwudziestych wyłoniono z niej Komisję Ortograficzną (jej prezesem został wybitny językoznawca Josef Zubatý), która świadoma była niekonsekwencji takiego działania — zaproponowano *stricte* fonetyczną pisownię słów obcego pochodzenia¹⁸. Ale z tego pomysłu szybko się wycofano, gdyż ogrom zmian, na jakie się zanosilo, mógł stworzyć wrażenie „rewolucji ortograficznej”¹⁹. Atak na wydanie *Zasad* 1913 nastąpił z pełną mocą dopiero na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych, jego inicjatorami byli zwłaszcza działacze Pražského lingvistického kroužku; głównym powodem kontrowersji było niezadowolenie pisarzy, tłumaczy i dziennikarzy — w przeciwieństwie do nauczycieli twórcy literatury postulowali większą swobodę w wyborze form ortograficznych, broniąc się jednocześnie przed tzw. konserwatywną poprawnością. Wojenne wydanie *Pravidel* (1941 r.) nie spowodowało takich emocji, gdyż nie była to pora na ataki na czeską pisownię. W roku 1957 ukazała się pierwsza powojenna, akademicka wersja czeskiej ortografii, pod redakcją niekwestionowanych autorytetów bohemistycznych — B. Havránka i F. Trávníčka, która uwzględniła opinie specjalistów oraz społeczeństwa, wynikające z ogólnego charakteru pisowni czeskiej. Zredagowanie i uchwalenie *Pravidel* 1957 nie było sprawą prostą, gdyż w przebieg prac głęboko ingerowali urzędnicy i czynniki polityczne stalinowskiego reżimu.

¹⁶ Na przykład: *intelligence*, *mathematika*, *chance*, *genre*.

¹⁷ Na przykład: *zasílatel/zasilatel*, *denník/denik*, *aesthetika/estetika*.

¹⁸ Na przykład: *absolutizmus*, *filozofie*, *fantazie*.

¹⁹ Z tego też powodu dopiero *Zasady* z 1957 r. zmieniły pisownię, np. *fysika* na *fyzika*.

Z tego względu w kilku przypadkach rozwiązania okazały się sprzeczne z opinią wybitnych bohemistów²⁰ (co w pewien sposób było analogiczne do rozwiązań najnowszych *Pravidel* 1993). Następne kilka wydań (1966, 1977, 1983) to reedycje akademickiej *Ortografii* z 1957 r. z jej mniej obszerną mutacją szkolną — *Školní vydání*. W niewielkim tylko stopniu są one aktualizowane (neologizmy), ale można zaobserwować też stopniowe przygotowywanie czytelników do głębszych zmian zawartych w wydaniu najnowszym (sugerowanie we wstępie, aby użytkownik stosował jak najbardziej szczerzone i fonetyczne postacie), między innymi formy bezokolicznika zakończone są tylko na *-t*²¹, dublety pisowni wyrazów greckich i łacińskich (*ateista/atheista*, *tesaurus/tezaurus*, *president/prezident*), dublety (dźwięczność spółgłoski lub długość samogłoski) imion i rzeczowników (*Josef/Jozef*, *Alojz/Alois*, *Emilie/Emilie*, *Karolina/Karolína*, *drogerie/drogérie*), szczerzone i fonetyczne postacie wyrazów angielskich i francuskich (*angažmá*, *džem*, *bekhend*, *kempink/kemping*, *driblink/dribling*).

Jakie zmiany bądź rozwiązania przyniosło najnowsze wydanie *Pravidel českého pravopisu* wraz z *Dodatkem*? Nowe *Zasady* w wypadku wyrazów wprowadzają formy różniące się od tych, które zawierały *Pravidla českého pravopisu* z roku 1957 i jego reedycje. Dotyczy to wstępu (nazwanego *Zasadami pisowni*) oraz słownika ortograficznego (*Dodatek*). Należy zwrócić uwagę na to, że pisanie *s* i długich samogłosek w tych przypadkach, w których *Pravidla* 1993 podają tylko *z* i samogłoski krótkie, jest poprawne. W ten sposób rozszerzona zostaje liczba kodyfikowanych dubletów o postacię przedstawione w poprzednich *Zasadach*. Między tymi dubletami w niektórych wypadkach występują różnice stylistyczne. Tam, gdzie dla jednego wyrazu istnieje więcej możliwości, należy uwzględnić jego stylistyczny charakter — pisać więc będziemy *teze* lub *these* (ale nie *theze*), *báze* lub *base* (ale nie *báse*) oraz *vizum* lub *visum* (ale nie *vizum* czy *visum*) itd. Uwagi te mają zastosowanie w następujących przypadkach:

1. W wyrazach zapożyczonych, gdzie pierwotne *s* czyta się zawsze jako [z]²², prawidłowe są także formy pisane przez *s*, jednak forma pisana przez *z* uważana jest za podstawową. Dotyczy to między innymi następujących dubletów: *analýza/analysa*, *azyl/asyl*, *bazilika/basilika*, *dimenze/dimense*, *episoda/episoda*, *exkurze/exkurse*, *exploze/explose*, *expoze/exposice*, *fantazie/fantasie*, *filozo-*

²⁰ Obrazowym przykładem jest propozycja językoznawców, by w niektórych wyrazach *s* zastąpić *z*. np. *prezident* (ale również *filozofie*), a także w końcówkach *-ismus* (*komunizmus*). Funkcjonariusze aparatu KC KPCz nie mogli pogodzić się z tym, by „święty” dla nich wyraz *komunizmus* i nazwa najwyższego urzędu w państwie (sprawowana wówczas przez I sekretarza KC KPCz) były pisane „zgodnie z tak plebejską ortografią”. Presja „partyjnych fachowców” spowodowała zatwierdzenie tylko nieelitarnych postaci *president* i *-ismus*, podobnie innych wyrazów: *filosofie*, *universita*, *gymnasium*.

²¹ Końcówka bezokolicznika *-t* jako wersja neutralna, sufiks *-ti* ma w powszechnym odczuciu archaiczne nacechowanie.

²² *Úvod do Pravidel českého pravopisu*. Praha 1993, par. 48, ust. a.

fie/filosofie, fizyka/fysika, geneze/genese, gymnázium/gymnasium, iluze/iluse, intenzita/intensita, invaze/invase, izobara/isobara, izolace/isolace, muzeum/museum, oaza/oása, organizace/organisace, pauza/pausa, penze/pense, plazma/plasma, poezie/poesie, prezentace/presentace, prezident/president, próza/prosa, revize/revise, rezoluce/resoluce, riziko/risiko, televize/televise, trezor/tresor, tuberkulóza/tuberkulosa, univerzita/universita, úzus/usus; konzerva/konserva, konzervativní/konservativní, konzervatoř/konzervatoř, konzul/konsul, konzulát/konsulát, konzultace/konsultace, konzumace/konsumace, deziluze/desiluse, dezinfekce/desinfekce.

2. W wyrazach zakończonych w mianowniku na grupę wymawianą [-ns, -rs, -ls]²³ poprawne jest pisanie *s*, bez nacechowania stylistycznego, np. dublety: *diskurz/diskurs, dispenz/dispens, exkurz/exkurs, kurz/kurs, impuls/impuls (impulzni/impulsni...), kokurz/konkurs, kurz/kurs (kurzysta/kursista, kurzovně/kursovne, kurzovní/kursovni), pulz/puls (pulzace/pulsace, pulzační/pulsační, pulzni/pulsni, pulzovat/pulsovat), rekurz/rekurs, reverz/revers.*

3. W wyrazach z sufiksem wymawianym jak [-izmus] i [-zma] piszemy *s* i *z*²⁴, jednak za podstawową uważa się postać pisaną przez *s*, np.: *impresionismus/impresionizmus, mechanismus/mechanizmus, organismus/organizmus, racionalismus/racionalizmus, realismus/realizmus, symbolismus/symbolizmus, spasmus/spazmus, charisma/charizma.*

4. W wyrazach, które mają podwójną literacką wymowę [s] i [z], a *Pravidla 1993* zalecają używanie dubletu²⁵, za neutralne stylistycznie uważa się postacie pisane przez *s*, np. następujące pary słów: *diskuse/dizkuse, disertace/dizertace, renesance/renezance, resort/rezort, režisér/režizér.*

5. W wyrazach, których *Pravidla 1993* zalecają pisanie przez krótką samogłoskę, a wcześniejsze *Zasady* — przez samogłoskę długą²⁶, za poprawną uważana jest forma z samogłoską długą. Są to wyrazy zakończone na: -en (*acetylen/acetylén*), -in (*benzin/benzín, glycerin/glycerín, penicilin/penicilín*), -iv (*archív/archív, masív/masív*), -iva (*defenziva/defenziva/defensiva, ofenziva/ofenziva/ofensiva*), -ivum (*pasivum/pasivum, reflexivum/reflexivum*), -ivni (*archivní/archivní, masivní/masivní, pasivní/pasivní*), -emie (*blasfemie/blasfémie, leukeme/leukémie*), -erie (*bakterie/baktérie, baterie/batérie, bižuterie/bižutérie, drogerie/drogérie, galerie/galerie*), -on (*balkon/balkón, balon/balón, bonbon/bonbón, citron/citrón, milion/milión, salon/salón, stadion/stadión, špion/špión, vagon/vagón*), -onek (*balonek/balónek, citronek/citrónek*), -ona (*fazona/fazóna, sezona/sezóna*), -onka (*fazonka/fazónka*) oraz -ped (*ortoped/ortopéd*).

Autorzy nowego opracowania *Zasad* podczas publicznych dyskusji na temat wprowadzanych zmian sugerowali użytkownikom, by w razie ewentualnych

²³ Ibidem, ust. b.

²⁴ Ibidem, ust. d.

²⁵ Ibidem, ust. c.

²⁶ Ibidem, par. 32, ust. bb i bd.

wątpliwości sięgnęli do słowników czeskiego języka literackiego²⁷ lub skonsultowali się ze znawcą przedmiotu²⁸. Jednocześnie zwracano uwagę na to, że wybór postaci (wariantu) pisowni danego słowa w znacznej mierze jest uzależniony od znajomości jego znaczenia (znaczeń), pochodzenia, dalej — od stylowej neutralności lub nacechowania emocjonalnego, odpowiedniego użycia w wypowiedzi pisanej czy ustnej lub też od dostosowania właściwego wariantu do odbiorcy itp. W komentarzach prasowych do nowych *Pravidel 1993* ich twórcy podkreślają, że ich celem było stworzenie *Zasad* oddających stan języka współczesnego i potrzeby użytkowników oraz że nowa *Ortografia* nie powinna być w szkołach w jakiś szczególny sposób ćwiczona, uczona na pamięć (spisy wyrazów) czy recytowana (listy dubletów i wyjątków). Ostatnie modyfikacje — zdaniem ich autorów — nie powinny same w sobie być przedmiotem testów i egzaminów (zwłaszcza wstępnych do szkół średnich). W żadnym wypadku znajomość zasad pisowni nie powinna być decydującym kryterium oceny ogólnych wyników ucznia i jego „wykształcenia językowego”. Celem bowiem skodyfikowanych zasad jest stworzenie warunków do podnoszenia kultury językowej uczniów i ludzi dorosłych, co przejawia się również w sprawnym używaniu języka ojczystego, umiejętności natychmiastowej reakcji językowej w różnych sytuacjach, jasność i komunikatywność wyrażania się w wypowiedziach pisemnych i ustnych. Etapem w doskonaleniu własnej wiedzy językowej i owej „etykiety wypowiedzi” jest opanowanie przez każdego przynajmniej podstawowych *Zasad* pisowni.

Po raz kolejny czeski pragmatyzm znalazł swe odbicie we współczesnej czeszczyźnie. Ponad półtoraroczny okres obowiązywania nowych *Pravidel* udowodnił, że przyjęte przez kodyfikatorów kryteria zoptymalizowania (dublety) pisowni — zwłaszcza wyrazów obcego pochodzenia — były krokiem właściwym. Początkowe krytyczne opinie i wątpliwości bohemistów i czeskiej opinii publicznej szybko ustąpiły, wszyscy bowiem ze zrozumieniem zaakceptowali zmiany oraz sugestie kodyfikatorów, zwłaszcza mnogość (dubletowość) form. W praktyce więc każdy Czech może stosować ortografię, jaka głęboko tkwi w jego uzusie językowym, wynikającą z wyuczonych w przeszłości wzorców i tradycji pokoleniowych (zwłaszcza generacja przedwojenna). Dla współczesnej młodzieży bardziej sfonetyzowane reguły ortograficzne będą pewnie czymś logicznym i oczywistym. Purystów zadowoli chyba znajomość wszystkich dopuszczalnych postaci. Każda z tych pisowni (dawna i współczesna) będzie poprawna i zgodna z normą językową, pod warunkiem, że będzie odpowiednio dobrana i stylistycznie konsekwentna w tekście lub wypowiedzi ustnej. Zapewne

²⁷ *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha 1989 lub *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha 1978.

²⁸ Popularnym „konsultantem” wszystkich wątpliwości językowych Czechów stała się ciesząca się dużym uznaniem audycja *Jazykový koutek Českého rozhlasu* nadawana z Pragi.

w lepszej sytuacji znajdą się też cudzoziemcy władający czeszczyzną (w tym bohemiści), gdyż niektóre obcojęzyczne przyzwyczajenia w zetknięciu z językiem czeskim lubią płać figle... Za przykład niech posłuży pisownia zapożyczeń z języków obcych oraz sporadycznie spotykana niekonsekwencja iloczasu.

Literatura

- Bauer A.: *Český jazyk do kapsy*. Olomouc 1992.
Cuřín F. a kol.: *Vývoj českého jazyka a dialektologie*. Praha 1977.
Gebauer J. a kol.: *Pravidla českého pravopisu*. Praha 1957.
„Lidové noviny” 1993—1995.
„Naše řeč” 1993—1995.
Pravidla českého pravopisu. Praha 1983.
Pravidla českého pravopisu. Praha 1993.
Šmilauer V.: *Nauka o českém jazyku*. Praha 1980.

Dariusz Tkaczewski

Codification of Orthography of Czech National Language

Summary

The national language exemplifies the distinguishing feature of civilizing and cultural development and output and also one of the most important tools of communication between members of the society. Legal norms in the form of adequate constitutional records or acts on national language (controversial language act of Slovak Republic) accepted by homogeneous and multinational countries (e.g. former Czech-Slovak Federation) prove the significance of the language code. The next element of concern with the language role and its correctness are codifying works in the form of grammatical and spelling principles of literary, standard language. The national language is living, developing and evolving along with the society, it is accepting the optimal contents and form — for its owners. Some nations in their history created patterns of correct language based on outstanding literary monuments but they were not enough any more. Therefore, the attempts of modern and comprehensive language codification supported by civilizing and cultural development were undertaken.

The traditions of creating grammatical and spelling norms of the Czech language go back to the 15th century (J. Hus). The codifying works were continued during the Renaissance epoch; then new grammatical studies with spelling principles (Vavrinec Benedikt from Nudožer) came into being. The next stage of development and establishing the norms of correctness of the Czech language was the national revival (J. Dobrovsky). The first modern, officially approved principles of the Czech orthography (*Pravidla hledící k českému pravopisu i tvarosloví*) were created in 1902 by outstanding linguist Jan Gebauer, the next versions of contemporary Pravidel are based on this work.

The year 1993 brought about the latest edition of *Pravidla českého pravopisu s Dodatkem* what provoked lively, social discussion. The latest *Principles of Orthography of Czech Language* treated liberally (according to social expectations) the spelling of controversial words, first of all borrowings introducing the possibility of doublets of spelling and pronunciation (z/s, s/z, quantity of vowels etc.).

The author of the article thoroughly describes the introduced changes and new spelling solutions on the basis of many examples. The final remarks present the linguists' opinions considering the introduced changes and the social reception of amendments regarding *Pravidla českého pravopisu*.

Dariusz Tkaczewski

Orthographiekodifikation der tschechischen Nationalsprache

Zusammenfassung

Für jedes Volk ist seine Sprache ein Merkmal der Entwicklung und des Zivilisation- und Kulturerwerbs wie auch eins von den wichtigsten Mittel der Kommunikation zwischen Mitgliedern der Gesellschaft. Von der Bedeutung des vollkommenen Codes und der Sorge um ihn zeugen durch die gegenwärtigen Ein- und Mehrvölkerstaaten (zum Beispiel der früheren Tschecho-Slowakischen Föderation augenommener) Rechtsregelungen in Gestalt von entsprechenden Satzungseinschreibungen oder Gesetzen über die Nationalsprache (das kontroverse Sprachgesetz der Slowakischen Republik). Zum nächsten Element der Sorge um die Rolle der Sprache und ihre Richtigkeit werden Kodifikationsarbeiten in Form von Grammatik- und Orthographieregeln der literarischen Standardsprache. Die Nationalsprache lebt zusammen mit der Gesellschaft, entwickelt sich und evolviert, nimmt optimalen Inhalt und Form für ihre Benutzer an. Manche Völker gründeten in ihrer Geschichte Muster der korrekten Sprache basierend auf hervorragenden Literaturdenkmälern die jedoch mit der Zeit aufhörten zu genügen. Man unternahm also Versuche einer modernen und vielseitigen Kodifikation der Sprache, motiviert durch der Zivilisation- und Kulturentwicklung.

Traditionen der Gründung von Grammatik- und Orthographienormen der tschechischen Sprache gehen bis zum 15. Jahrhundert zurück (J. Hus). Die Kodifikationsarbeiten setzte man in der Renaissance fort damals entstanden neue Grammatikbearbeitung mit Rechtschreibungsregeln (Vavriniec Benedikt aus Nudozer). Die nächste Etappe der Entwicklung und Festbegung der Korrektheitsnormen für die tschechische Sprache wurde die Nationalrenaissance (J. Dobrovsky). Die ersten modernen, offiziell bestätigten Orthographieregel (*Pravidla hledící k českému pravopisu i tvaroslovi*) schaffte im Jahr 1902 der prominente Sprachwissenschaftler Jan Gebauer; die nächsten Versionen der gegenwärtigen *Pravidla* Stützten sich auf diese Arbeit.

Das Jahr 1993 brachte die neueste Ausgabe *Pravidla českého pravopisu s Dodatkem* die eine lebendige Diskussion in der Gesellschaft hervorrief. Die letzten *Orthographieregel der tschechischen Sprache* wurden liberall behandelt (in Eintracht übrigens mit den gesellschaftlichen Erwartungen) die Rechtschreibung kontroverser Ausdrücke, vor allem fremdsprachiger Entlehnungen, durch Einführung von Dublette-möglichkeiten der Rechtschreibung und Aussprache (z/s, s/z, Vokallänge der Vokale u.s.w.).

Der Autor des Artikels bespricht genau die eingeführten Änderungen und neue Lösungen der Rechtsschreibung und illustriert sie reichlich mit Beispielen. Die Endbemerkungen stellen Meinungen der Sprachwissenschaftler zum Thema der eingeführten Änderungen und den gesellschaftlichen Empfang der Novellierung der *Pravidla českého pravopisu* vor.